

Абдиева Айшакан Мухаматкуловнанын “Кыргыздардын өсүмдүктөрдү таанып билүүсү жана аларды колдонуусу (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы)” деген темадагы 07.00.07 – этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча тарых илиминин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган кол жазмасына КР УИАнын Б.Жамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институтунун жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин алдындагы Д 07.23.674 Диссертациялык кеңешинин Эксперттик комиссиясынын мүчөсү т.и.д, профессор Айнагул Рысбаевна Джоошбекованын

КОРУТУНДУСУ:

07.00.07 - этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча даярдалган иштин Д.07.23.674 Диссертациялык кеңешинин кароосунда коргоо укугуна дал келиши

Абдиева Айшакан Мухаматкуловнанын “Кыргыздардын өсүмдүктөрдү таанып билүүсү жана аларды колдонуусу (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы)” деген темадагы диссертациялык иши 07.00.07 – этнография, этнология жана антропология адистигине жана диссертациялык кеңештин багытына туура келет.

Диссертациялык теманын актуалдуулугу. Изилдөөнүн актуалдуулугу талашсыз. Бул тема этнологиялык жактан диссертациялык деңгээлде изилдене элек. Жашоонун азыркы ыргагы жаратылышты сактоону, ага адамзаттын аяр мамиле кылуусун талап кылууда. Эл аралык проекттердин негизги приоритеттүү багыттарынын бири – экология экендиги да баарыбызга белгилүү. Биздин ата-бабалар табигат менен гармониялуу мамиледе болгон жана ага аяр мамиле жасаган. Өзүнүн керектөөсүнө ылайык гана жаратылыштан азыктарды, ресурстарды алып турган. Жаратылыш мыйзамдарын сыйлап, өзү жашаган аймакты, чөйрөнү аздектеп, ыйык тутуп жашаган.

ОК: Тошибулатова А.Р

Д.С.	07.23.674
Вх. №	2025/1 от 14.03.25
Уч. оокр.	

Элдик оозеки чыгармаларда (мисалы Сур Эчкинин каргышы, Кожожаштын трагедиясы) табигатка аяр мамиле кылууну эскертүү муундан муунга сабак катары өтүп келе жатат. Ата-бабалардын мурасы, баалуулуктары санчы, сынчы, эсепчи, эмчи-домчу, дарымчы, мүнүшкөр, саяпкер ж.б. элдик билимдерди алып жүргөн кишилер аркылуу улам кийинки муунга берилип, бугүнкү күндөгү абалына жетти. Ошол элдик билимдин уюткусунан бирдеме билип калган, алып калган адамдардан информаторлор катары маалыматтарды чогултуп, талдап, илимий айлампага киргизүүнүн өзү диссертанттын эмгеги, элине жасаган кызматы, анткени өзү жашаган аймактагы табигатка карата элдин мамилесин жүрүм-турум маданиятын изилдеп жатат.

Этностордун жаратылыш таануусунун жана пайдалануусунун салттуу системасы жаратылыш чөйрөсүнө карата ыңгайлашат. Ошондуктан ыңгайлашуунун маанилүү механизми – этностик маданият экендигинде шек жок.

Бул диссертацияны жазууда диахрондоштуруу, синхрондоштуруу, реконструкциялоо, этноботаникалык ж.б. дисциплиналар аралык методдордун колдонулушу да колдоого арзыйт. Азыр бул мезгилдин талабы, анткени комплекстүү изилдөө үчүн түрдүү илимдердин илимий методдорунун жардамы керек болот. Этноботаника өзү жаңы илим, ал XX к.аягынан эле калыптанып келе жатат. Бул жагынан алганда да диссертациялык изилдөөнүн темасы жана багыты зор кызыгууну жаратат.

Илимий жыйынтыктар. Каралып жаткан диссертациялык иште бир нече жаңы илимий жыйынтыктар чыгарылган.

1. XIX к. аягы - XX к. башында Фергана өрөөнүндө жашаган кыргыздар өзүлөрүн курчап турган флораны өз мезгилине жараша ар тараптан жана терең аңдап билишкен. Алар өсүмдүктөрдүн ар бирин атынан аташкан жана алардын физикалык, биологиялык сапатына жараша күндөлүк жашоо-турмушунда кенири пайдалана билишкен;

2. Кыргыздар күндөлүк турмушта кадыресе табияттын чөйрөсү менен айкалышып жашап, белгилүү деңгээлде өзүнө таандык маданиятын өнүктүрүп келген. Өсүмдүктөр – кыргыз элинин этникалык ландшафтынын негизги маданий мүнөзүн жана табиятка карата адамдардын жүрүм-турумун аныктаган. Аталган чөлкөмдө жашаган кыргыздар негизинен мал чарбачылык жана жер иштетүү жумушу менен алектенип келишкендиктен, жергиликтүү табигый флора жана бакчачылык да белгилүү мааниде чарбачылык ишмердүүлүгүнө таасирин тийгизген. Андан сырткары, өсүмдүктөр дүйнөсү мал чарбачылыкты өстүрүү үчүн тоют катары гана каралбастан, алардын түзүмдөрү түрдүү багыттагы чарбачылыкта керектелүүчү буюмдар катары пайдаланып келишкен;
3. Кыргыздар курчап турган табигый өсүмдүктөрдү жана дыйканчылык менен өндүргөн флораны салттуу чарбачылыкта буюм, шайман жана идиш-аяк катары пайдаланышы жана алардын орду, жасалыш ыкмалары Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы аймактык, экологиялык өзгөчөлүктөргө ээ;
4. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш аймагындагы кыргыздар тамак-ашты даярдоодо жана аны кабыл алууда сүттөн, эттен жана камырдан башка өсүмдүктөрдөн алынган азыктарга орун берилген. Табигый жаратылыш флорасынан сырткары, бакчада колдо өндүрүшкөн флораны күндөлүк тамак-аштарына пайдаланып келишкен;
5. XIX к. аягы – XX к. башында Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы кыргыздардын дыйканчылык менен өндүрүлгөн өсүмдүктөрдүн жана алардан жасалган буюмдардын даярдоо ыкмалары калыптанган;
6. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы кыргыздардын флораны боёк катары турмуш-тиричиликте тери жана жүн иштетүүдө пайдаланышы жана аны колдонуунун салттуу ыкмаларында чөлкөмдүк өзгөчөлүктөрү сакталган;
7. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы кыргыздар флораны дары катары адамдарды дарылоодо кенен пайдаланууга аракет кылышкан. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы кыргыздар флораны сулуулук каражаты катары да пайдаланылышкан. Аймакта өскөн, дүйнөдө сейрек кездешүүчү гүл

өзүнүн кооздугу менен жергиликтүү калктын руханий дүйнөсүнөн өзгөчө орун алган.

Диссертациядагы жыйынтыктын жана корутундунун (илимий жоболордун) негиздүүлүгүнүн жана ынанымдуулугунун деңгээли.

Алынган жыйынтыктардын ишенимдүүлүгү изилдөө материалдарын талдоонун негизинде жана диссертанттын тиешелүү ыкмаларды колдонуусу аркылуу камсыздандырылган.

Диссертациянын илимий жана практикалык маанисин ачууда, изилдөөгө алынган актуалдуу маселелерди чечүүдө, иштин илимий жыйынтыктарынын ички биримдигин жана багыттуулугун баалоо.

Диссертациялык иште илимий айлампага киргизиле элек этнографиялык талаа материалдары жыйналган, тиешелүү илимий адабияттарга саресеп жасоонун негизинде жазылып, анын жыйынтык, тыянактары ички биримдикке жана багыттуулукка ээ.

Диссертациядагы жетишилген илимий жыйынтыктардын практикалык мааниси.

Диссертациялык иликтөөлөрдө жыйналган материалдардын негизинде иштелип чыккан илимий тыянак жана пикирлерди кыргыз маданияты, тарыхы жана этнографиясына байланыштуу болгон окуу китептерин жазууда, тарых, чыгыш таануу жана чөлкөм таануу адистиктеринде билим алып жатышкан студенттер, магистрлер үчүн жалпыланган окуу куралдарды жазууда, тандалма курстарды иштеп чыгууда колдонууга мүмкүн.

Авторефераттын диссертациянын мазмунуна туура келиши.

Диссертация менен авторефераттын мазмуну бири-бирине туура келет жана аягында 3 тилде резюмелер берилген.

Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын жетиштүү санда жарык көрүшү

Диссертациялык изилдөөдөн алынган негизги жыйынтыктар илимий конференцияларда окулган баяндамаларда апробацияланып, КР ЖАКнын тизмесине кирген же индекстелген системаларга кирген басылмаларда 19 илимий макалада чагылдырылган.

Диссертациянын мазмунунда жана жасалгаланышында кезиккен айрым мүчүлүштүктөр жана сунуштар:

1. “Флора” түшүнүгүн диссертацияда колдонууну иретке келтирүүнү сунуштайм.
2. Изилдөөнүн методдорун так, толук көрсөтүү керек. Кайсы метод кандай колдонулду, ал кандай жыйынтыктарга алып келгендигин дагы ачыктап жазуу керек.
3. Иштеги берилген шилтемелер адабияттардын тизмеси менен дал келээрин дагы бир ирет текшерип чыгуу керек.
4. Диссертацияда өрүктүн сорттору жөнүндөгү маалыматтарды кеңейтүүгө болот. Анткени өрүк Баткендин бренди, ал ар тараптан изилдениши керек. Азыркы иште кыргыздардын чарбасындагы негизги өсүмдүк, багбанчылыктын үлгүсү катары өрүк менен байланышкан этностун жүрүм-турум маданиятын толугураак чагылдырып берүүгө мүмкүнчүлүк болот эле.
5. Азыркы рынок экономикасына ыңгайлашууда ата-бабалардын чарбачылыгына, кол өнөрчүлүгүнө кайтуу, мурдагы элдик билимдерди колдонуу менен жан сактап, кыйынчылык мезгилден чыгууга аракет жасалып жатат. Бул кыргыздардын рынок экономикасына адаптациялануусунун бир аракети катары бааланат. Багбанчылыктын ичинен өрүктү өстүрүүнүн жергиликтүү өзгөчөлүктөрү, жергиликтүү сорттору, жаны инновацияланган сорттору, өндүрүлгөн продукция – өрүк как, вареньелер, сок-маңызы, өрүк курут кайсы базарларда сатылат? Кимдерге сатылат ж.б. этностор менен соода-экономикалык, маданий байланыштар кандай жүргүзүлүп жатканы жөнүндө маалыматтар иштин мазмунун байытат.
6. Дыйканчылык менен өндүрүлгөн флоралар эмес өсүмдүктөр деп жазылса жакшы болот, жана алардан жасалган буюмдар жана алардын колдонулушу деп айтылышы зарыл.
7. Диссертациянын материалдары жалпысынан табигый өскөн жана эгилме өсүмдүктөр деген классификацияга бөлүнсө болмок.

Ошондо дыйканчылык өсүмдүктөрү: дан өсүмдүктөрү, бакчачылык, багбанчылык өсүмдүктөрү деген классификация менен изилденип, талданса жакшы болмок.

9. Диссертацияда Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш кыргыздарынын мисалында XIX к. аягы – XX к. башында аталган аймактагы кыргыздар эт азыктары менен катар эле өсүмдүктөрдөн алынуучу азыктарды кеңири пайдаланганы аныкталган. Тамак-ашка байланыштуу параграфта материалдар төмөнкү классификация менен талданышы зарыл:

- 1) эгилме өсүмдүктөрдөн алынуучу азыктар;
- 2) жапайы өсүмдүктөрдөн алынуучу азыктар;
- 3) бакчачылыкта өстүрүлгөн жашылчалар;
- 4) багбанчылыкта өстүрүлгөн дарактардын мөмө-жемиштери.

Ар бир бөлүктө материалдар ушундай илимий классификация, типтештирүү аркылуу талданса, диссертациянын мазмунундагы өсүмдүктөр тууралуу энциклопедиялык баяндоо сыяктуу материалдарды туура талдоого, жайгаштырууга мүмкүндүк бермек. Анткени диссертацияда баптын жана параграфтын аталышына жараша мазмун болушу зарыл. Ал мазмун материалдарды илимий жактан талдап, анан жыйынтык чыгаруудан куралат.

10. Стационардык изилдөө борборлорунун материалдары салыштырылышы зарыл. Башка региондор жана этностор менен салыштыруулар сөзсүз керек.

11. Диссертациянын тиркемесинде глоссарий жайгаштырылышы керек.

12. Диссертациянын текстин техникалык-редакциялык, орфографиялык-стилистикалык жактан дагы бир жолу терең карап чыгуу зарыл.

Изденүүчүнүн баштапкы материалдары менен таанышуунун жыйынтыктары:

1. Изденүүчү диссертациялык иштин үстүнөн бир топ убакыттан бери эмгектенип, көптөгөн тарыхый булактар, тарыхнаамалык илимий эмгектер менен таанышып чыккан.

2. Изденүүчү талаа материалдарын Кыргызстандын түштүгүндө жашаган тандалган изилдөө очокторунда жашаган информаторлордон чогулткан.

Жетектөөчү мекемени, официалдуу оппоненттерди дайындоону сунуштоо.

Жетектөөчү мекеме катары Кыргызстандагы Америка университетинин Антропология программасын сунуштайм. Анткени ал окуу

жайында адистик боюнча жетиштүү илимий кадрлар бар. (Кыргызстан, 720060, Бишкек, ул. Аалы Токомбаева, 7/6).

Расмий оппоненттерге төмөнкү адистерди:

1. Жапаров Амантур Забирдинович тарых илимдеринин доктору, КР УИАнын Б. Жамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институтунун илимий кызматкери;
2. Тентигул кызы Назира тарых илимдеринин кандидаты, И.К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын доцентин сунуштайм.

Диссертациянын КР ЖАКтын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобосунун» талаптарына ылайык келиши.

Корутундудагы белгиленген кемчиликтерди жоюу, сын пикир, сунуштарды эске алуу шарты менен Улуттук илимдер академиясынын Б.Жамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институту менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы Д.07.23.674 Диссертациялык кеңешине Абдиева Айшакан Мухаматкуловнанын “Кыргыздардын өсүмдүктөрдү таанып билүүсү жана аларды колдонуусу (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы)” деген темадагы 07.00.07 – этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча тарых илиминин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого кабыл алууну сунуштайм.

**Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
тарых илимдеринин доктору, профессор**

Жоошбекова А.Р.

12.03.2025

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ им И. АРАБАЕВА

КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ

Жоошбекова А.Р.